

FOLKLOR VƏ ƏDƏBİYYAT

ALXAN BAYRAMOĞLU

Bakı Dövlət Universiteti

E-mail: alkhan_m@mail.ru

ABBAS SƏHHƏT BƏDİİ TƏRCÜMƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ VACİBLİYİ HAQQINDA

Görkəmli romantik şair Abbas Səhhət həm də poetik tərcümələrin, elmi-nəzəri və publisistik məqalələrin müəllifi kimi tanınır. Məqalədə onun bədii tərcümə sahəsinə aid elmi-nəzəri görüşləri nəzərdən keçirilir, XIX əsrin 80-ci illərində xüsusi yaradıcılıq sahəsi kimi formalaşmış bədii tərcüməni sistemləşdirən, onun elmi-nəzəri əsaslarını hazırlayan müəllifin xidmətlərinə qiymət verilir.

Məqalədə eyni zamanda ilk dəfə Cəlal Ünsizadənin "Kəşkül" jurnalında əksini tapan bədii tərcümə sahəsindəki xidmətləri də tədqiq və təhlil olunur.

Açar sözlər: *Abbas Səhhət, bədii tərcümə, ədəbiyyat, dil, "Kəşkül" jurnalı.*

Bəşər övladı sivil cəmiyyətə doğru irəliləyərkən öz intellektinin yüksəldilməsi qayğısını xüsusi diqqət mərkəzində saxlamağa çalışır. Həmin problemin əsas həlli yolu isə dünya xalqlarının bir-birləri ilə istənilən sahədə qarşılıqlı əməkdaşlıq və faydalanma bacarığıdır. Xalqlararası fayda və kömək olmadan mənzil başına çatmaq mümkün deyil. Elmi, mədəni və bədii-estetik faydalanma, mənəvi zənginləşdirmə üçün tərcümə ən optimal yoldur. Xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimovun yazdığı kimi: "İnsan cəmiyyətinin ibtidai-icma dövründən bugünkü atom əsrinə qədər keçdiyi yol öyrəniş yoludur, insanların, xalqların bir-birindən nə isə öyrəndiyi yoldur, maddi və mənəvi sərvətlərin qarşılıqlı mübadiləsi yoludur... Axı, bunsuz inkişaf, irəliləyiş çox çətinləşərdi. Xalqlar arasında mənəvi əlaqələrin məhz bu rəşional-faydalı cəhətləri ilə yanaşı fikri, mənəvi, əxlaqi, estetik cəhətdən də zəruri olmuşdur və bu gün bizim əsrimizdə onlar misilsiz əhəmiyyət kəsb etmişdir". Ona görə digər xalqlar kimi Azərbaycan alim və ədibləri də tərcümə işinə, başqa xalqların elmi, ədəbi və mənəvi uğurlarının ayrı-ayrı cəhətlərini özündə əks etdirən əsərləri öz dilimizə çevirərək soydaşları arasında yaymaq qayğısına qalmışdır.

Azərbaycanda tərcümə, o cümlədən bədii tərcümə sənətinin tarixi qədimdir. Ancaq XIX əsrin sonlarına doğru bu sahəyə diqqət artmağa başlayır. Xüsusilə "Kəşkül" jurnal-qəzetinin səhifələrində Cəlal Ünsizadənin səyi ilə Qərb və Şərq ədəbiyyatından bədii nümunələrin tərcümələri çap edilir. Həmin tərcümələri dünyanın qabaqcıl görürlü tarixi və ədəbi şəxsiyyətləri haqda yazılan və ya tərcümə edilən məqalə və xəbərlər də müşayiət edirdi. Çünki, C.Ünsizadənin həyat və ictimai-mənəvi fəaliyyət amalinin mərkəzində Qərbin maarifçilik ənənələrinin həm ədəbi-ictimai fikrimizdə intişar tapması nöqtəyi-nəzərindən, həm də əməli fəaliyyət baxımından Azərbaycanda yayılması təşkil edirdi. Lakin o, Qərb maarifçiliyini Azərbaycan ictimai-ədəbi fikir axarına mexaniki şəkildə köçürmək mövqeyindən uzaq olmuşdur. C.Ünsizadə Azərbaycanda maarifçi ictimai-bədii düşüncənin Şərq kontekstində və milli zəmində formalaşaraq dövrün tələblərinə uyğun inkişafı qayğısı ilə məqalələr yazmış, tərcümələr etmişdir. O dövrdə Ana dilindən başqa dil bilməyin əhəmiyyətini və faydalılığını Səid Ünsüzadə, S.Ə.Şirvani, M.T.Sidqi, H.Vəzirov və başqaları da dərk edərək bu sahədə müəyyən fəaliyyət göstərmişlər. Bununla belə Azərbaycanda bədii tərcümə işini müstəqil yaradıcılıq sahəsi kimi qəbul edib, onu sistemli nəzəri və təcrübi şəkildə geniş ictimaiyyətə çatdıran Abbas Səhhətdir.

Məlumdur ki, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində R.Əfəndiyev, S.M.Qənizadə, M.T.Sidqi, H.Vəzirov, M.Ə.Sabir, M.Hadi və başqaları ara-sıra bədii tərcümə və təbdillə də məşğul olurdular. A.Səhhət isə 1912-ci ildə ilk dəfə olaraq "Məğrib günəşləri" adlı bədii tərcümə toplusu çap etdirdi. O, həmin toplusunun müqəddiməsində mədəniyyətə nə qədər zəngin olsa belə, heç bir xalqın bəşər mədəniyyətindən təcrid olunmuş şəkildə yaşayıb inkişaf etməsini mümkün hesab etmirdi. Qərb ölkələrinin bütün sahələrdə tərəqqi tapmasını da onların digər xalqların əsrlər boyu əldə etdikləri uğurları dərindən və sistemli, məqsədyönlü şəkildə mənimsəmələrində görürdü. Odur ki, mövqeyini əsaslandırmaq məqsədilə avropalıları öz soydaşlarına nümunə göstərib yazırdı: "Qərbin tarixi-ədəbiyyatı bizə göstərir ki, onların ədəbiyyatda bu dərəcəyi-kamala yetişməsinin səbəbi qədim Roma və Yunan ədəbiyyatlarını öz dillərinə tərcümə etmələri olmuşdur..."

Avropalıların öz ədəbiyyatı o qədər vəsə olduğu halda yenə ərəb və farsın məşhur ədib və şairlərinin əsərlərini öz dillərinə tamamilən tərcümə etmişdir. Belə olan surətdə biz nə üçün avropalıların əsərlərini lisanlarımıza tərcümə etməyəək? Bilmədiyimizi nə üçün öyrənməyəək?"

A.Səhhət milli-mədəni geriliyimizin əsas səbəblərindən birini bizdə tərcümə işinin, digər xalqların, bütövlükdə bəşəriyyətin əldə etdiyi uğurlardan bəhrələnmə meylinin zəifliyində, özümüzə qapanıb qalmağımızda görürdü. Bu vəziyyətin bizi ümumi inkişafdan tərəqqi etmiş xalqlarla ayaqlaşmaq qabiliyyətindən qoyduğunu dərk edən şair vətəndaş yanğısı ilə Avropalıları nümunə göstərib yazırdı: "...Bizlər isək, hər şeydə olduğu kimi, ədəbiyyatımızda da haman qüruni-vüsətəyə yavuş bir halda qalmışıq". O, sözüne davam edərək bədii tərcümə

cümə işinin geriliyinin səbəblərini belə izah edirdi: “Bunun yeganə səbəbi odur ki, Avropa lisanlarına aşına olanlarımız türkcə (Azərbaycanca – A.B.) bilməyə tənəzzül etməmişlər və həmçinin türkcə kamil bilən * şairlərimiz əcnəbi lisanlarını öyrənməyi etina etməmişlər. Odur ki, haman məhdud bir dairədən kənara çıxa bilməmişik”.

Göründüyü kimi, A.Səhhət milli-mədəni və elmi geriliyimizin, inkişafdan qalmağımızın səbəbini ziyalı və ədiblərimizdə qabarıq nəzərə çarpan çatışmazlıqda, daha doğrusu, onların bir qrupunun xaricə aludə olub milli zəmindən uzaqlaşmasında, digərlərinin isə ancaq özünə qapanıb kənarda, başqa ölkələrdə və xalqlarda baş verən yeniliklərdən xəbərsiz olmalarında axtarırdı. O, hər iki halı qeyri-məqbul hesab etməklə, vəziyyətdən çıxış yolunu bədii tərcümə işini inkişaf etdirib qüvvələndirməkdə, onu ədəbiyyat və mədəniyyətimizin inkişafında mühüm rol oynayan bir yaradıcılıq sahəsinə çevirməkdə görürdü. Ona görə yazırdı: “Elm heç millətin malı deyildir! Hər kəs yiyələnmək istəsə onunundur. Bu mətləb məni vadar etdi ki, Qərb ədəbiyyatından bəqədri-qüvvə öz dilimizə tərcümə etməklə əhalimizi onların asarına aşına edim tainki o şümsü-elmü ürfanın ənvari əşuasilə bizim də zülmətdə qalan duyğularımız işıqlansın. Xarici lisanlarına aşına olmayan şairlərimiz onlara nəzirə yazmaqla yeni-yeni, gözəl-gözəl əsərlər meydana gətirsin. Bununla bizim də ədəbiyyatımız dövlətlənsin və tərəqqi etsin”.

Qeyd edək ki, A.Səhhətin tərcümələri əsl sənət nümunələridir. Çünki burada hərfi, mexaniki tərcümə, nümunələrinə rast gəlmək, demək olar ki, mümkün deyil. Həmin tərcümələrdə orijinalın ideya-estetik ruhu saxlamaqla Azərbaycan dilinin zəngin imkanlarından sənətkarlıqla yüksək bilik, zövq və peşəkarlıqla bəhrələnilmişdir. A.Səhhətin yüksək poetik istedadı dilimizin imkanlarından istifadə bacarığı həmin bədii tərcümə nümunələrini əsl sənət əsəri səviyyəsinə çatdırmışdır. Akademik Məmməd Arif Dadaşzadə bədii tərcüməyə qoyulan tələblərdən danışarkən A.Səhhətin tərcümələrini nümunə göstərərək yazırdı: “Bu şairin (A.Səhhətin – A.B.) tərcümələrini diqqətlə gözdən keçirdikdə görürük ki, o, qətiyyən mexaniki tərcümə etmir, yəni yalnız sözlərin tərcüməsi ilə məşğul olmur, o, əsərin ruhunu, əsas fikrini ideyasını alır, onu düzgün və orijinalına müvafiq bədii qüvvətlə ifadə etməyi bacarır”. Başqa sözlə desək, A.Səhhət bədii tərcümə zamanı dilin təkcə qrammatik xüsusiyyətlərindən və qanunlarından deyil, həm də leksik-semantik ifadə imkanlarından ustalıqla bəhrələnmə bilir. Eyni zamanda o, əsərini tərcümə etdiyi müəllifin ruhi aləminə daxil ola bilir. Bu da ona həmin müəllifin mövcud əsəri yazarkən keçirdiyi ruhi-mənəvi duyğuları hiss etmək imkanı verərək başladığı tərcüməni uğurla başa çatdırmağa şərait yaradır.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan dilinin lüğəvi, zənginliyi, leksik-semantik xüsusiyyətləri, qrammatik qayda və qanunları və sair istənilən dildən istənilən əsəri yüksək səviyyədə tərcümə etməyə imkan verir. Sadəcə olaraq bunun üçün dilimizin imkanlarına dərinləndirən bələd olmaq, onu tələb olunan səviyyə

yədə mənimsəməyi bacarmaq lazımdır. Bu yerdə məşhur elm, mədəniyyət və ictimai xadim, poliqlot alimlərimizdən olan Məhəmməd ağa Şahtaxtının Azərbaycan dili barədə söylədiyi aşağıdakı sözlərini xatırlamaq yerinə düşərdi. O öz ana dilini yetərincə bilməyib özünün bu qüsurlu ört-basdır etmək üçün dilimizin “kasıblığına” bəhanə gətirən üzdeyən ziyalılarımızı töhmətləndirərək 1919-cu ildə yazırdı: “Bir kaç sənə bundan əvvəl Avropa lisanına şünasları içində küll cahan üçün ümumi və yeganə lisandan istifadə olunması məsələsi ortaya atıldığı vaxt şərqşünaslardan bir alim o fikri verdi ki, ümum növbəşər üçün yeganə bir lisan olmaq üzrə türk (Azərbaycan) lisanı qəbul olunsun. Çünki türk lisanının qəvaidi hamı lisanlardan ziyadə müntəzəm və mütərəddiddir.

Heç insafdır ki, böylə cahanpəsənd lisanımız olduğu halda əfkarımızı yabançı bir millətin qəvaidi hamıdan çətin olan bir dildə bəyan edək? Böylə bir müamilməzimdə nə hüv vətən var, nə aqili-salim”.

M.Şahtaxtılı sözlünə davam edərək, ana dilimizdə öz fikrini tam ifadə etməyi bacarmayan və bunu şəninə sığışdırmayan savadlılarımız haqqında fikrini belə tamamlayırdı: “...O adam isə ki, mən filan fəndə mütəxəssisəm ədasında bulunur və türkdür və türkcə qonuşur, amma öz elmini öz dilində tədrisdən ishari-iciz ediyor, onun alim olduğuna inanmayınız. Belələri aliməm deyər xəlqi aldadıyor. Alim olmaz ki, ... öz dilində elmini bəyanda heç bir güclülük çəkməz”.

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, A.Səhhət də, ədib və alimlərimizi birtərəfli inkişafa, daha doğrusu, xaricə ifrat aludəliklə yanaşı, ifrat milli məhdudluğa görə qınayırdı. Bununla yanaşı o, xarici ədəbiyyat, mədəniyyət və adətlərin kor-koranə, mexaniki surətdə qəbul edilməsinin də yolverilməzliyini diqqətə çatdırırdı. Oxumuşlarımız arasında bu cür meylləri müşahidə edən A.Səhhət həyəcanla yazırdı ki, digər xalqlara aludəçilik, onların təsiri altına düşüb təqlidçiliyə uymağımız bizi mədəniləşməyə yox, milli məhvə aparır. O xəbərdarlıq edirdi ki: “Biz bununla mədəniləşmirik, fəqət, avropalılara bir nəfər də avropalı qazandırırıq, “biz” isə yox olur!”

Milli dil və digər mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizə yüksək həssaslıq və milli təəssüb duyğusu tələb edən A.Səhhət bunları görmədikdə dərin kədər və yanğı ilə yazırdı:

“Ziyalılar, ariflər böylə olduğu halda bəs millətimiz nə ilə qayım olar? Onu istiqbala götürəcək, yaşadacaq kim qalır? Milləti kiçik görən insanlar yaşamağa deyil, ölməyə məhkumdurlar:

Heç yaşarmı böylə millət, olurmu payidar,

Millətin əfradı tədricən edirkən intihar?”

Deyilənlərdən aydın olur ki, Abbas Səhhət bədii tərcümə işinə müstəqil yaradıcılıq sahəsi və vətəndaşlıq vəzifəsi kimi baxmış, öz fəaliyyətində bədii tərcüməçiliyin bütün tələblərinə əməl edərək Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində bu sahədə kamil bir ədəbi məktəbin əsasını qoymuşdur.